

Recenzii

**TUDOR DINU - OAMENII EPOCII FANARIOTE:
CHIPURI DIN BISERICILE ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI,
BUCUREȘTI, HUMANITAS, COLECȚIA ISTORIE, 2018, 256 P.,
ISBN: 978-973-50-6156-2**

În era în care rețele de socializare valorifică posibilitățile, teoretic nelimitate, puse la dispoziție de spațiul virtual pentru a transforma modalitățile tradiționale de comunicare creând contacte între persoane cunoscute sau nu, indiferent de distanțele care le separă fizic unele de altele, portretul joacă rolul cheie. De la fotografia de profil la cea care însoțește un elementar *Curriculum Vitae*, trecând prin orice document oficial: carte de identitate, pașaport, permis de conducere și varii legitimații, portretul ne însoțește în majoritatea contactelor pe care le stabilim cu ceilalți, fiind, adesea, primul element care ne identifică. Omniprezența sa în experiențele noastre cotidiene ne-ar putea induce senzația că este marca contemporaneității. Totuși, portretul este o creație mult mai veche.

Cartea care face obiectul prezentei recenzii investighează acest aspect în secolul al XVIII-lea, celebra perioadă fanariotă a istoriei noastre premoderne. Ce a urmărit demersul, ne-o mărturisește chiar autorul: *Voi încerca în paginile acestei cărți să scot la lumină chipurile unor oameni care, trăind în vremuri neașezate și pline de primejdii, au vrut să lase o mărturie zugrăvită a trecerii și a rostului lor. Căci urmele veacului fanariot se află încă aici și așteaptă să se lase descoperite înainte de a dispărea pentru totdeauna* (p. 9). Inițiativa este salutară de vreme ce, până la apariția acestui volum, portretele votive ale prinților fanarioți și ale demnitarilor acestora, de rang mai înalt sau mai modest, nu fuseseră încă inventariate sistematic.

Efortul de documentare a fost, prin urmare, semnificativ. Autorul a întreprins, într-o primă fază, catagrafierea bisericilor de zid de secol XVIII, pe baza surselor bibliografice. A identificat un număr de 238 în *Țara Românească: în afara Bucureștiului – 9 în Mehedinți, 31 în Gorj, 26 în Dolj, 80 în Vâlcea, 12 în Olt, 28 în Argeș, 19 în Dâmbovița, una în Giurgiu, 14 în Prahova, 6 în Ilfov, 10 în Buzău, una în Ialomița și una în Călărași –*, iar în *Moldova doar 6* (p. 12). A urmat o perioadă de frecvente deplasări la fața locului în urma căreia au rezultat cele aproximativ 300 de fotografii, toate ale autorului, ce ilustrează acest volum. Materialul iconografic reunit aici este, în sine, deosebit de prețios fiind pentru prima dată reunit în mod exhaustiv pe criteriul tematic propus: portretele votive de secol XVIII din bisericile de pe teritoriul celor două principate.

Clasificarea acestei foarte bogate arhive iconografice, grupată în 22 de capitole tematice, ilustrează cel puțin tot atâtea perspective din care ar putea fi

investigate, chiar ulterior, de specialiști veniți din alte domenii. Istorici ai artei, ai costumului, ai orfevrăriei, ai armamentului, ai sentimentului religios etc. pot găsi aici un material documentar riguros înregistrat și încadrat istoric, consistent și, lucru rar astăzi, în marea lui majoritate pentru prima dată intrat în circuitul științific.

Perspectiva autorului este complexă. Discursul este articulat pe coordonatele socială și economică, ceea ce îi permite să fie sensibil la ierarhie, la distincțiile de gen și de statut financiar al celor reprezentați, dar și la detalii semnificative, printre care moda, o preocupare deloc neglijabilă a societății de care se ocupă. După un prim capitol prin care cititorul este introdus în temă, *Tablourile votive – oglindă a societății din epoca fanariotă* (p. 9-15), începe galeria portretelor cu celebrele efigii domnești (Capitolul *Domnii fanarioți cu coroana pe cap și crucea în mână*, p. 16-26). Și în acest caz, în care istoriografia anterioară fusese mai atentă¹, Tudor Dinu reușește să adauge alte 29, celor 13 portrete publicate de Iorga (p. 16).

Capitolul dedicat doamnelor (*Semețele și elegantele doamne din Fanar*, p. 27-35) surprinde prin spiritul de observație, autorul identificând și descriind în cele mai mici detalii podoabele sau stofele prețioase. Impresionează portretul Ecaterinei Ruset-Mavrocordat, reprezentată purtând nu mai puțin de 9 inele (p. 32). Tudor Dinu este atent și la dinamica socială a elitei, într-un secol în care straturile superioare ale societății principatelor s-au înnoit rapid prin strategiile de integrare practicate de unele familii fanariote odată ajunse în principate (*Marii dregători – pământeni și romei în căutarea eleganței*, p. 35-53 și *Velitele boieroaice pendulând între eleganța tradițională și cea novatoare*, p. 54-66).

Cititorul poate urmări, trecând de la domni și consoartele lor, la boieri de rang înalt și ajungând la ocupanții pozițiilor provinciale sau locale mai modeste, transmiterea ierarhică a modelului iconografic-vestimentar, rapiditatea cu care cei așezați cu o treaptă mai jos preiau în imaginea lor elemente care marchează statutul înalt al superiorilor și le transmit mai departe, spre periferie (*Boieri și boiernași în ținute demne de marii dregători*, p. 67-86 și *Soțiile boiernașilor ezitând între somptuozitatea și austeritatea vestimentară*, p. 87-98). Impresionante sunt portretele comandanților militari, asimilabili demnitarilor statului, reprezentați chiar în ținute de înalți boieri (p. 105). Aceștia sunt adesea localnici sau naturalizați, fiind principalii interesați să-și obțină mântuirea prin acte pioase de acest fel (*Falnicii oșteni ai unei armate aproape inexistente*, p. 103-118).

Ieșind din sfera funcțiilor publice și trecând în cea a meseriilor, cititorul e condus în lumea prosperă, deși mai puțin rafinată, a încasatorilor de taxe vamale, pentru a-i descoperi pe Matei și pe soția sa Florica, salvați de la uitare tocmai prin ctitoria lor din Târgul Gângulești (*Vameșul Matei își întoarce privirea înspre*

---

¹ N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, Editura și Tiparul Krafft și Drotleff pentru Arte Grafice, 1930.

Dumnezeu, p. 99-102). Negustorii (*Negustori întreprinzători din țară și de prin Balcani*, p. 119-128) și meșterii (*Zugravii de biserici și alți meșteri luptându-se să iasă din anonimat*, p. 129-134) dețineau un rol-cheie în economia epocii și dispuneau de importante resurse financiare. Portretele păstrate în bisericile zidite de ei sunt cu atât mai interesante, cu cât restituie chipuri și nume unor „profesioniști” pe care istoricul îi gestionează cel mai adesea ca o clasă amorfă. Cazurile unui cioban (*Păscând turmele pentru îndestularea împărăției otomane*, p. 135-138) și al unei întregi comunități de țărani (*Din puținul moșnenilor pentru slava lui Dumnezeu* p. 139-141) sunt, probabil, situații singulare în care ajungem în proximitatea omului de rând, dar, să nu uităm, cu stare și statut (p. 140), al secolului al XVIII-lea.

În ultima parte a lucrării autorul își îndreaptă atenția asupra unui agent social important în epocă, clerul, prin vocație ctitor de lăcașe de cult (*Preacinstiții mitropoliți și episcopi*, p.142-152; *Gospodarii stareți ai sfintelor mănăstiri*, p. 153-160; *Monahi din elita mănăstirilor*, p. 161-168; *Umilele și cuvioasele monahii*, p. 169-174; *Aristocrația clerului: protopopii și protopopesele*, p. 175-184; *Mulțimea nesfârșită a preoților din Valahia și Moldova*, p. 185- 194; *Preacinstitele prezbiterie – modele de eleganță discretă* p. 195-201; *Pe treapta de jos a slujirii bisericesti: diaconii cu diaconesele lor*, p. 202-208). Acesta este bine reprezentat, mai ales la nivelul ierarhiei superioare, atât cel de mir cât și monahii, în rândul portretelor de ctitori.

Un interes deosebit suscită materialul grupat în ultimele două capitole (*Coconi și copii după chipul și asemănarea părinților*, p. 209-226 și *Juni și june numai bune de nuntit* p. 227-234). Consider inspirată ideea autorului de a grupa separat portretele de copii și adolescenți, etape bine marcate prin rituri de trecere în societatea tradițională a secolului fanariot. Pe de altă parte, astfel este bine pusă în valoare și percepția copilului, văzut, tratat și reprezentat ca un mic adult, după cum ne arată imaginile, sau miza socială imensă a căsătoriei, atât pentru miri cât și pentru familiile lor, vizibilă în grija cu care sunt redați tinerii nubili în aceste portrete care erau pentru eternitate, desigur, dar nici unui contemporan nu-i scăpa faptul că în primul rând erau văzute de cunoscuți.

Volumul se încheie cu un repertoriu de edificii (p. 241-244), deosebit de util cercetătorului, deoarece îi permite identificarea rapidă a monumentelor, fiind simultan un excelent punct de pornire pentru orice cercetare interesată de arta și arhitectura bisericească a secolului al XVIII-lea. Pe de altă parte glosarul (p. 249-252) permite publicului larg accesul rapid la noțiuni și realități ieșite din uz. Cele trei hărți care însoțesc volumul ilustrează, printre altele, densitatea pe zone a acestor ctitorii.

Încheiem prezentarea întorcându-ne privirea spre autor. Tudor Dinu nu este la prima lucrare dedicată fanarioților. *Bucureștiul fanariot* (București, Ed. Humanitas, I: 2015, II: 2017), ajuns la al doilea volum, reprezintă un ambițios

proiect de reconstituire a vieții cotidiene din capitala valaha a secolului al XVIII-lea, iar *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII* (București, Ed. Humanitas, 2011), revizitează, sub aspectul confruntării intelectuale, concurența dintre „pământenii” și „grecii” pentru primatul politic în Principatele Române. La aceste volume se adaugă o bogată listă de articole și comunicări științifice, prezentate în mediul academic românesc, dar și din afară.

Andreea Ștefan